

Večerka, Radoslav

[Mirčev, Kiril. Историческа граматика на българския език]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1958, vol. 7, iss. A6, pp. 148-151

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101469>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

od nejstarších dob do dneška. Je pochopitelné, že se autor při malém rozsahu své práce mohl omezit jen na otázky nejdůležitější a že v mnohých případech, využívaje dosavadní literatury, jen konstatuje jisté skutečnosti, aniž je vykládá. Zvláště obtížný úkol musel zdotat při stručném vylíčení vývoje srbocharvátských nářečí, i když se mohl opírat o četné dialektologické studie i o syntetické práce Beličovy a Rešetarovy. Určení chronologie nářečních jevů, pokud nejsou zachyceny v písemných památkách, vyžaduje si totiž nejen hlubokou znalost historie jazyka, nýbrž i značnou kombinační schopnost. Je-li nutno navíc řešit otázky šíření nářečních jevů z jistých center, překrývání jedněch znaků druhými — expansivnějšími, mísení různých nářečních jevů atd. a přitom přihlížet k historii uživatelů daných nářečí, pak lze sotva počítat s uspokojivým zvládnutím celého komplexu otázek na několika málo stránkách. Proto se nemůžeme divit, že přes autorovu snahu podat ucelený přehled je oddíl o vývoji nářečí nejméně přehledný a nejvíce hypotetický. Popović nejprve podává charakteristiku, nářečních rozdílů na území srbocharvátského jazyka do vpádu Turků na Balkán (vypočítává zvláštnosti čakavštiny, šćakavštiny a štokavštiny) a podrobněji sleduje měnící se směr vývoje čakavského nářečí: přijímá hypotézu o pradávnm společném vývoji čakavštiny s kajkavštinou a pak o společném vývoji čakavštiny se štokavštinou. Ve sporu o původ charvátského kajkavského nářečí mezi Ramovšem a Beličem staví se autor na stanovisko Ramovše, který považuje charvátskou kajkavštinu od původu za dialekt slovinský. Dále věnuje Popović pozornost geografickému rozsahu nářečních střídnic za psl. ě. Podrobnějšího a přehlednějšího zpracování by si zasluhoval vývoj srbocharvátských nářečí po vpádu Turků na balkánský poloostrov, neboť v tomto období došlo k velkým pohybům obyvatelstva, které měly za následek mísení různých nářečních systémů.

Vhodně rozvrhl Popović materiál o vývoji slovanských a cizích prvků v soustavě srbocharvátského jazyka. Věnuje přitom větší pozornost prvkům cizím, neboť slovanskou vývojovou kontinuitu srbocharváštiny považuje za evidentní. Působením substrátu, po případech vlivem románským a řeckým vysvětluje na příklad zrušení starého slovanského protikladu měkkosti u vokálů a cizím vlivům připisuje tendenci srbocharváštiny zkracovat nepřizvukné samohlásky. K tomu poznamenáme, že je sice možné vykládat tyto hláskové jevy i domácím vývojem, ale že cizí vliv je velmi pravděpodobný. Ve shodě s dosavadní balkanologickou literaturou uvádí autor vznik srbocharvátského infinitivu s opisným slovesem *ču* do spojitosti s vývojem v nové řečtině a ukazuje na cizí podněty k záměně infinitivu konstrukci *da* s praesentem atd. Zvláště zajímavá je část, ve které autor sleduje vlivy cizích sousedních jazyků na srbocharvátská nářečí. Zachází tu však příliš daleko, neboť vidí často cizí vlivy i tam, kde jde pravděpodobně o domácí vývoj (týká se to především jevů hláskoslovných). Pokud jde o lexikální výpůjčky z cizích jazyků, bylo by třeba věnovat větší pozornost jejich chronologii.

Pro nedostatek místa jsme se nemohli bohužel zabývat poměrem obsahu jednotlivých kapitol k literatuře, které Popović ve svém přehledu využívá. Obecně můžeme říci, že pečlivě sebral domácí i zahraniční literaturu týkající se vývoje srbocharvátského jazyka (uvádí ji za každou kapitolou) a že se mu z větší části podařilo obrátit pozornost na věci základní. Přes jistou nerovnoměrnost ve zpracování jednotlivých kapitol i přes chronologickou neujasněnost mnohých otázek je práce Popovićova velmi užitečná, neboť poskytuje celkový pohled na vývoj srbocharváštiny a zároveň zachycuje aspoň v nejhrubších rysech dosavadní stav bádání o srbocharvátském jazyce.

Milan Jeltněk

Kiril Mirčev: Историческа граматика на българския език, Sofija 1955, 197 s.

Kniha prof. Mirčeva je určena za učebnici pro studenty pedagogických institutů. Kromě vlastních výkladů o vývoji bulharského systému hláskového a mluvnického obsahu je však toto dílo v úvodní části i výklady jiné: o pramenech historického studia bulharštiny, o místě bulharštiny mezi slovanskými jazyky, o jazykových stycích bulharštiny s jinými jazyky a o periodisaci vývoje bulharštiny s krátkou charakteristikou jednotlivých vývojových období. Na závěr pak je ke knize připojena čtyřicetistránková chrestomatie středobulharských textů (pořízená fototypicky a bohužel ne příliš dobře čitelná) a krátký slovníček (jedna a půl stránky) k textům. Učebnice tak shrnuje v stručném a hutném náčrtu výsledky starších syntetických prací Lavrova, Coneva a Mladenova i pozdějších speciálních studií a monografií a přináší základní poučení nejen o vlastních otázkách historické bulharské mluvnice, nýbrž vůbec o celých dějinách bulharštiny.

Úvodem pojednává autor o cíli a úkolu historické bulharské mluvnice, o vztazích historické mluvnice k jiným vědním disciplinám a o pramenech historického studia bulharštiny (5—8). V periodisaci vývoje bulharštiny, která následuje (8—10), přidržuje se autor vžitě už

trichotomie historického období, takže rozlišuje ve vývoji bulharštiny celkem 4 etapy: 1. období předhistorické (předpisemně), 2. období starobulharské (9.—11. stol.), 3. období středobulharské (12.—14. stol.), 4. období novobulharské (od 15. stol.). Na str. 10—15 je podán přehled nejdůležitějších památek od 12. do 15. stol. se stručnými charakteristikami jejich jazyka a grafiky; škoda, že u jednotlivých památek nejsou uvedeny i bibliografické údaje o jejich vydáních.

Další paragraf je věnován vývoji bulharského písma (15—18). Autor přijímá tradiční učení o hlaholici a cyrilici, o jejich genezi a vzájemném vztahu, a podrobněji si pak všimá vývoje písma cyrilského. Pro úplnost mohla snad být tato kapitola doplněna zmínkou o užívání písma řeckého a latinského, i když to ovšem byla ve vývoji bulharského písemnictví záležitost jen efemerní, případně i jen lokálně omezená.

V kapitole o místě bulharštiny mezi slovanskými jazyky (19—20) se po výčtu slovanských jazyků (postrádáme v něm makedonštinu) podává jejich klasifikace do tří skupin. Prof. Mirčev tu uvádí staré diferenční rysy mezi jednotlivými větvemi slovanských jazyků, které spadají do období štěpení praslovanské jazykové jednoty (mezi společnými jazykovými znaky severoslovanskými však nepřipomíná obvykle uváděný tvar instr. sg. o-kmenových substantiv na *-ъмь*, ani tvar nom. sg. jmenného tvaru participia praes. act. sloves 1. a 2. tř. na *-a* typu *неса*, mezi starými společnými znaky jihoslovanskými a východoslovanskými pak neuvádí *l* epenthetické). Sporná je formulace, podle níž patří k shodným jazykovým rysům mezi jižními a západními slov. jazyky střídnice za původní *tort, toll, tert, telt*; skutečná shoda je tu jen mezi jazyky jihoslovanskými a skupinou československou, kdežto na ostatním západoslovanském území byl vývoj těchto skupin přece jen jiný a sotva by mohl být nazván shodný.

Následuje celkový přehled hlavních období vývoje bulharštiny (21—34). Celá tato kapitola je rozdělena do 4 paragrafů, z nichž každý obsahuje pojednání o jednom ze 4 základních období bulharštiny, vždy s jeho přehlednou charakteristikou historicko-spoolečenskou a se shrnutím (v bodech) nejdůležitějších změn a jevů jazykových; u období předhistorického je dosti podrobně probírána hláskoslovná stránka starých místních jmen slovanského původu v Řecku. K této kapitole máme dvě poznámky:

1. Bylo by užitečné upozornit na to, že t. zv. období starobulharské není — co se týče jazykového vývoje — zcela jednolitě a že by je bylo třeba ještě vnitřně dělit na období starší (zhruba do konce stol. 10.) a na období mladší (11. stol. a počátek 12. stol.), jak to dělá na př. Vl. Georgiev (Izv. na Inst. za bǎlg. ez. 2, 1952). Obraz tohoto mladšího období starobulharského zůstal v Mirčevově knize celkem nevýrazný a shrnující charakteristika jazykového vývoje, která by se měla vztahovat na celou starobulharskou periodu, platí vlastně jen pro starší starobulharské období (je ostatně vyvozena ze stsl. památek z konce 10. a počátku 11. stol.). Rozdíly ve vývoji bulharštiny v 10. stol. a v 11. stol. měly své kořeny v silně rozdílné historické a politické situaci Bulharska v těchto stoletích. V 11. stol. zanikl samostatný bulharský stát (vých. Bulharsko se dostalo pod řeckou nadvládu r. 972, západní Bulharsko r. 1018) a tato státní a národní pohroma bulharských Slovanů měla i dalekosáhlé důsledky pro jejich jazykovou vývoj. Přerušení slovanského písemnictví, nahrazení bulharské administrativy administrativou řeckou, zrušení bulharských škol, obsazení vedoucích církevních míst Řeky a pronikání řečtiny do bohoslužeb, emigrace části bulharských vzdělanců atd. — to všecko mělo hluboký a zásadní vliv na vývoj a kulturu jazyka spisovného a otvíralo dokořán dveře působení řečtiny na bulharštinu. Kromě toho došlo v té době na území Bulharska i k podstatným změnám etnickým: počet bulharského obyvatelstva se dosti zmenšil a zároveň začal do Bulharska pronikat kolonizační živel turkotatarský — z počátku Pečenegové a pak v několika vlnách (až do 13. stol.) i jiné kmeny, naposled Kumáni. Toto poměrně početné jinojazyčné obyvatelstvo bylo během doby pohlceno slovanským prostředím a podlehló zcela slovanské jazykové asimilaci. Je zřejmé, že se tento proces musel zásadním způsobem odrazit i v bulharském jazyce. Souhlasíme ovšem s prof. Mirčevem v tom, že hlavní hybné síly usměrňující vývoj bulharštiny byly vnitřně jazykové, ale zdá se nám, že v jeho knize není váha těchto faktorů vnějšího rázu dostatečně oceněna.

2. Při charakteristice jazyka středobulharských památek zdůrazňuje autor na několika místech — jistě správně — jeho silnou umělou archaizovanost; prvky živého jazyka lidového do něho pronikaly jen sporadicky a nesystematicky a odrážejí hlavně změny ve výslovnosti. Kromě těchto dvou charakteristických rysů jazyka památek by snad bylo možno upozornit ještě na to, že se v jazyce středobulharských památek projevují i jeho vlastní vývojové procesy jako útvaru poměrně autonomního. (Ostatně prof. Mirčev sám s touto možností prakticky počítá, když na př. níže mluví o šíření členového *ize*.)

Lepší přehlednosti celé této úvodní části by v neposlední řadě prospělo, kdyby byla charakteristika jednotlivých vývojových etap bulharštiny umístěna hned při výkladu o perio-

disaci; přehled středobulharských památek by pak mohl být eventuálně vřazen do paragrafu pojednávajícího o střední bulharštině. Tak by se zabránilo odtržení pasáží, které k sobě patří, a jejich zbytečnému opakování na dvou různých místech.

V kapitole o historických vztazích bulharštiny k jiným jazykům (34—67) probírá prof. Mirčev zapojení bulharštiny do jazykového svazu balkánského, jazykové vztahy řecko-bulharské, vztahy bulharštiny k balkánskému jazyku latinskému a rumunskému, dále k jazyku Iperichových Bulharů, vztahy turecko-bulharské a rusko-bulharské.

Kapitola *Historická fonetika* (67—102) je uvedena celkovým přehledem starobulharského (vlastně staroslověnského, jak je reprezentován nejstaršími památkami) hláskového systému. Je dáno ušebnicovou povahou knihy, že se autor důsledně drží tradičního učení bez uvádění problematiky nebo některých odchýlných názorů.

Soudíme, že začátečníka by mohla také uvést v omyl ne zcela jednoznačná formulace odstavce o tvrdých a měkkých souhláskách (68). Autor pravi, že měkké byly *ž, š, č*, které vznikly palatalisací jiných hlásek, a dále *i, z, s, c*; silně změkčené byly *l, n, r* před starým *j* a měkké byly konečně i skupiny *št, žd*; všechny ostatní souhlásky pak se do jisté míry změkčovaly před předními vokály. — Protože se však *z, s* vyslovovaly tvrdě v slovech jako *zъъъ* nebo *съ*, patřily by spíše mezi — „ostatní“ souhlásky, které se mohly změkčovat před předními samohláskami (pokud vůbec tuto domněnku přijmeme), nikoli mezi „měkké“. Případně měl autor výslovně konstatovat, že má na mysli jen *z, s* vzniklé palatalisací velár.

Po tomto úvodním paragrafu celkově následuje vokalismus, uvedený charakteristikou obecných tendencí ve vývoji bulharských samohlásek, a pak jsou podány výklady jednotlivé: o nosovkách, o dubletách *s, ç — u* (typu *мъдѣти — мудѣти*),¹ o *ja, o*, jerech (zde se pojednává o vokalisaci a zániku *jeru* a o jejich důsledcích),² o vývoji *jeru* před *j* a *i*,³ o samohláscce *y*, o přehláscce *a* po palatálních souhláskách, o samohláskách *e, i, o*, o vývoji *re, le, re, le*, o přehláscce *'u*, o redukci samohlásek (tu bychom mezi doklady raději neuváděli nom. pl. *ждѣти* nebo lok. sg. *нашимъ*, neboť v nich by eventuálně mohlo jít o morfológickou analogii) a o vsoutání jeroých hlásek. Při celkovém uspořádání této kapitoly by snad bylo lépe umístit tento poslední paragraf hned za pasáž o jerech.

V konsonantismu se mluví nejprve o tendenci souhlásek k tvrdnutí, dále o souhláskách *r* a *l* a o jejich staré metathese ve skupinách *or, ol, er, el* mezi souhláskami (známé staré doklady bez metathesy v násloví, jako je *aldii* a pod., bychom však raději uváděli [s ne-etymologickým] jerm za likvidou: *alъdii* ...), o skupinách *št, žd* (zde chybí konstatování, že *št* je i za staré **kt*), o *dz, o v^h a o t, d*.

Poslední kapitola knihy je věnována vývoji gramatické stavby bulharštiny (102—155). Úvodem k části morfológické je souhrnná pasáž o vývoji bulharštiny od syntesy k analýze v deklinaci jmen, podaná a podrobnějším přihlédnutím k jeho projevům v středobulharském období raném i pozdním.⁴ Celý tento oddíl je po pojednání o přídavných jménech a o jejich stupňování uzavřen přehlednou kapitolkou shrnující vcelku příčiny zániku pádových forem v bulharštině.

Poměrně dosti pozornosti je věnováno vzniku a vývoji členu (115—122). Autor odmítá krajnostní názory, počítající se vznikem členu buď už v praslovanštině, nebo zase až v nové bulharštině; soudí, že ještě v epoše cyrilometodějovské člen neexistoval, že však už do staro-

¹ Snad by bylo vhodné upravit zde formulaci tak, aby bylo zřejmé, že nejde o zjev specificky bulharský, nýbrž že je to problematika sahající svými kořeny až do praslovanštiny a odrážející se i v jiných slovanských jazycích.

² Uvádí se tu mimo jiné i šíření znělostní asimilace souhláskové, která byla podle prof. Mirčeva před zánikem *jeru* omezena jen na složená slova s předponou zakončenou na *-z*, na př. *izchoditi* < *izchoditi* a pod. Bylo by možno dodat i jiné případy, na př. infinitivy typu *vesti* (vezo).

³ Rozlišuje tu správně silné a slabé jery v posici napjaté. Říká, že silné byly mimo jiné jery před koncovým *-i*, které se v nepřízvučné posici měnilo v *-j*. Bylo by dobré uvést, že toto *-i* představuje etymologické *-jъ*, takže tu šlo vlastně o *jer* v posici sudé.

⁴ Autor přijímá velmi v slavistice rozšířený předpoklad o původní labiodentální výslovnosti *v*, aniž uvažuje o jeho původní výslovnosti bilabiální, o které už před delší dobou pojednal ve speciální monografii A. Frinta (*Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „v“ ve slovanštině*, Praha 1916).

⁵ Mezi doklady na pronikání koncovky *-e* v nom. pl. m. v střední bulharštině jsou uvedena na str. 106 i substantiva jako *desetkare, gradare, žitare*; ta by však bylo lépe vypustit, protože substantiva na *-arъ* měla v nom. pl. tuto koncovku běžně i v stl. Podobně by bylo dobré škrtnout z dokladů na šíření koncovky *-ovъ* v gen. pl. substantivum *vrъchovъ*, protože u tohoto původního u-čmene by to mohl být zachovaný archaismus.

bulharského období je třeba klást jeho počátky („začeenki“) a do středobulharského období jeho plný rozvoj. O složených tvarech adjektiv v cyrilometodějských překladech mluví v souhlase s velmi rozšířenou tradicí jako o formách se starým členovým významem a překladových ekvivalentech řeckých adjektiv se členem; tento výklad by bylo možno modifikovat v souhlase s výzkumy J. Kurze (Byzantislavica 7, 1937—1938) v tom smyslu, že u složených tvarů adjektiv šlo původně o determinaci specifickou a že jejich význam ani užití se s řeckými adjektivy se členem zcela nekryly.

K následující kapitole o zájmenech bychom podotkli, že poznámka (126) o existenci absolutivních relativ (typu bulh. *što*) i v některých jiných balkánských jazycích by mohla vést nezasvěcené čtenáře k mylnému jejich chápání jako „balkanismu“; v skutečnosti běží o jev známý i z jazyků slovanských (srov. na př. čes. lid. *žena, co přišla* nebo rus. *malčik, što prišel* a pod.).

Oddíl věnovaný slovesu je uveden obecným přehledem vývoje slovesného systému⁶ a na něj navazují kapitoly o přítomném čase, o imperfektu a aoristu, o futuru, o imperativu (postarádáme v ní zmínku o opisném záporném imperativu s *nedej*), o infinitivu a přičestích.

Jen náčrtkovou povahu má konečně závěrečná část nazvaná *Historická syntax* (145—155). Probírá se v ní stavba jednoduché věty a její hlavní části, zdvojování předmětu, věty tázací, neosobní vazby,⁷ zápor a spojková souvětí. Je uzavřena přehledem syntaktických změn v užívání pádů v střední bulharštině.

Celkem lze o knize prof. Mírčeva říci, že je to příručka podávající dobré základní poučení o nejdůležitějších problémech z dějin bulharštiny. Jakožto učebnice poměrně malého rozsahu neobsahuje ovšem při výkladech o jednotlivých jevech poukazy na eventuelní problematiku nebo odkazy na literaturu a na názory odchylné, nýbrž podává — způsobem jasným a přehledným — vždy jen výklad jeden. Je proto škoda, že ke knize nebyla připojena aspoň jako stručný appendix výběrová bibliografie předmětu.

I přes naše připomínky, z nichž mají ostatně některé jen diskusní ráz a nemusí dojít obecného souhlasu, představuje však recensovaná kniha dílo zdařilé a užitečné. Těšíme se na její nové vydání i na rozsáhlejší vědeckou historickou mluvnici bulharštiny, na jejíž přípravě prof. Mírčev pracuje.

Radoslav Večerka

A. Senna: Handbuch der litauischen Sprache. Bd. II: Lesebuch und Glossar. Heidelberg, C. Winter, 1957. 279 s.

O nedostatku vhodných pomůcek ke studiu litevštiny jsme psali v předminulém čísle tohoto časopisu (A-4, s. 142). Zdá se však, že zde již dochází k podstatnému zlepšení. Heidelberské nakladatelství C. Winter, dobře známé všem jazykovědcům svými standardními historickými mluvnicemi indoevropských i jiných jazyků, vydává v současné době *Handbuch der litauischen Sprache* z pera vynikajícího baltisty A. Senna. Kupodivu vyšel nejprve druhý díl této nové příručky: chrestomatie se slovníčkem. První díl — vlastní mluvnice — má teprve následovat.

Celá kniha sestává z pěti oddílů. — První z nich obsahuje ukázky lidové slovesnosti („Namenloses Volksgut“): přísloví, říkadla, hádanky, pohádky a písně. — Druhý oddíl je věnován umělé poezii. Je zde zastoupeno celkem 20 autorů: od Donalitia až po žijící básníky. — Třetí oddíl tvoří ukázky prosy, a to jednak krásné prosy (10 autorů), jednak prosy vědecké a novinářské (m. j. výňatky z prací jazykovědců K. Būgy a J. Jablonského). — Čtvrtý oddíl obsahuje náboženské texty, samozřejmě hlavně ze staré doby: Mažvydas, Daukša, Bretkūnas, Širvydas a j. Je zde také 9 různých znění litevského Otčenáše (od nejstaršího z r. 1547 až po nejnovější z r. 1935). — Závěrečný oddíl tvoří obsáhlý litevsko-německo-anglický glosář (s. 179—279).

Jméno autora knihy je dobře známo všem, kteří se alespoň částečně zabývali baltskými jazyky. Alfred Senn je původem švýcarský Němec, který strávil asi 10 let na Litvě. Od

⁶ Jako jeden z vývojových procesů bulharského slovesa se tu uvádí též zanikání přít. přít. trpného (m-ového). Ale široce v slavistice přijímaný předpoklad o staré, praslovanské existenci m-ových participií je pochybený, jak ukázal B. Havránek v spise *Genera verbi v slovanských jazycích*.

⁷ Zde je uvedeno (147), že místo starých existenciálních vět se slovesem *byti* (*jestъ bogъ na nebesechъ; nъkakože běaše vodъ pitijejъ*) užívá se v souč. bulharštině obrátů s *ima* — *njama*; to je prý pro bulharštinu typické, protože ostatní slovanské jazyky v podobných případech zachovávají onen starý. Ve skutečnosti však existenciální *iměti* není omezeno jen na bulharštinu, srov. na př. srch. *kad ima hljeba, ima i soli*, nebo pol. *pana w domu niê ma* a pod.